

This article describes the activities of the employees of the psychiatric hospital named of A.I. Yushchenko in Vinnytsa, which perfected the organizational structure of psychiatric and psychological help, promoted development of labour psychotherapy and bed treatment of mentally ill, distributed psychological literacy among the people of Podillya, the basic postulates of natural sciences in the period in question. The system of relations which was folded between mentally ill and surroundings is considered what consisted in the acceptance of mentally ill as personality and assistance to his development, developing the system of facilities of maintenance and providing of psychical health of personality on a due levels.

Key words: psyche, labour psychotherapy, psychodiagnostics, psychical health, mentally ill, bed treatment, personality, funny house, Podillya, history of psychology.

Отримано: 8.12.2011 р.

УДК 159.922.73

С.В.Чопик

Розвиток рівня домагань як передумова становлення особистості молодшого школяра

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку рівня домагань молодшого школяра, визначено основні фактори, які на нього впливають. Обґрунтовано актуальність програми розвитку рівня домагань молодших школярів, представлено її структуру, описано особливості впровадження та основні результати. Відзначено необхідність комплексного підходу до розвитку рівня домагань молодших школярів, яка передбачає роботу з вчителями та батьками. Доведено ефективність програми розвитку рівня домагань молодших школярів. Намічено перспективи подальших досліджень проблеми розвитку рівня домагань молодших школярів.

Ключові слова: рівень домагань, особистість, молодший шкільний вік, самооцінка, мотивація, особистісний розвиток, навчальна мотивація, самосвідомість.

В статье проведён теоретический анализ проблемы развития уровня притязаний младших школьников, определены основные факторы, которые на него влияют. Обоснована актуальность программы развития

уровня притязаний младших школьников, представлена её структура, описаны особенности внедрения и основные результаты. Отмечена необходимость комплексного подхода к развитию уровня притязаний младших школьников, которая предусматривает работу с учителями и родителями. Доказана эффективность программы развития уровня притязаний младших школьников. Намечены перспективы дальнейших исследований проблемы развития уровня притязаний младших школьников.

Ключевые слова: уровень притязаний, личность, младший школьный возраст, самооценка, мотивация, личностное развитие, учебная мотивация, самосознание.

Зважаючи на темпи розвитку сучасного суспільства, стандарти й вимоги, які воно ставить до людини особливо актуального для освіти є проблема розвитку особистості учня. Адже для того, щоб бути активним і повноцінним членом суспільства, людина повинна відповідати його стандартам, що неможливо без добре розвинених навичок самоконтролю, самодисципліни, високого рівня особистісного розвитку загалом. В наш час неможливо просто “плисти за течією”, а потрібно постійно вирішувати завдання і проблеми, які ставить перед нами життя, проявляти активність, ініціативу, планувати і реалізовувати заплановане, разом з тим вміти гнучко реагувати на несподівані зміни. Тому людина повинна вміти ставити високі вимоги до себе, до своєї діяльності та відповідати цим вимогам, що неможливо без впевненості, високої самооцінки та рівня домагань.

Проте починати формувати високий рівень домагань у дорослому віці важко і часто це може виявитися неуспішним. Відомо, що основа особистості закладається змалку. Особливо сприятливим для розвитку рівня домагань є молодший шкільний вік, оскільки соціальна ситуація, в яку попадає дитина у цей період, передбачає дотримання певних вимог, що виховує самоконтроль, самодисципліну та розвиває рівень домагань.

Дослідження рівня домагань представлені у роботах Д. Аткінсона, Т. Дембо, С. Ескалони, Дж. Куля, К. Левіна, П. Сірса, Л. Фестінгера, Дж. Френка, Х. Хекхаузена, Ф. Хоппе, М. Юкнат, в яких уточнюється визначення поняття і зроблено спроби пов'язати рівень домагань з особливостями мотивації суб'єкта.

У вітчизняній психології знаходимо багато досліджень, в яких прямо чи опосередковано вивчався взаємозв'язок рівня домагань та самооцінки (Т. Андрущенко, В. Блейхер, Л. Божович, М. Боришевський, Л. Бороздіна, Б. Братусь, Л. Гаврищак, А. Захарова, Б. Зейгарник, О. Савонько та інші). Виявлено, що самооцінка і

рівень домагань – це різні особистісні утворення, хоч, безсумнівно, і пов'язані між собою.

Доведено, що невміння правильно співвіднести свої можливості з дійсністю, свої домагання з реальними результатами діяльності призводить до різних негативних наслідків: виникнення афекту неадекватності (Л. Божович, О. Головка, М. Неймарк, Л. Славіна), розвитку підвищеної тривожності (Л. Бороздіна, Л. Відінська, І. Меліхова, Г. Прихожан), порушень у спілкуванні (Л. Гаврищак, Т. Юферева).

Серед українських учених проблема рівня домагань вивчалася в контексті формування життєвих цілей (Л.Л.Колесник), у значенні якостей соціальної адаптованості в процесі навчальної діяльності (С.О.Лісова), у зв'язку з реалізацією життєвих домагань особистості (Л.А.Лепіхова), разом із самооцінкою як динамічна система (Г.І. Меднікова) тощо.

Особливої уваги потребує дослідження рівня домагань у молодшому шкільному віці, оскільки саме цей період є сензитивним для формування особистості. У наукових джерелах (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, Ю. Приходько) підкреслюється, що процес особистісного розвитку молодшого школяра неможливий без розвитку таких механізмів самосвідомості, як здатність всебічно та об'єктивно оцінити себе, власні можливості. Розвиток цих механізмів сприяє формуванню адекватного рівня домагань, що, в свою чергу, забезпечує гармонійний процес особистісного розвитку. Особистість, яка володіє такою здатністю, ставить перед собою реальні цілі і досягає їх.

У молодшому шкільному віці рівень домагань залежить від успіху дитини у навчальній діяльності, а також від системи стосунків з однолітками, що склалися. Для школярів, які добре вчаться, мають авторитет серед однолітків, характерний високий і водночас реалістичний, не завищений рівень домагань. Неподиноками є випадки значних індивідуальних відхилень у самооцінці та рівні домагань молодших школярів, трапляється й істотна відмінність між самооцінкою учнів різних класів [2].

Як бачимо, різні аспекти проблеми особистісного розвитку молодшого школяра розкриті багатьма вченими, проте відкритим залишається питання побудови комплексної програми розвитку рівня домагань дітей молодшого шкільного віку. Тому **метою нашої роботи** є психологічна характеристика особливостей побудови програми розвитку рівня домагань молодших школярів та аналіз основних її результатів.

Плануючи розвивальну програму, ми враховували те, що рівень домагань визначається такими явищами психіки, як: пізнавальні

процеси, стани психіки, самооцінка особистості, переживання результатів діяльності, мотиваційна спрямованість та інше. Усе це вказує на складний, системний процес розвитку рівня домагань. Він значною мірою визначає успіх чи неуспіх діяльності в процесі навчання.

На основі теоретичного аналізу проблеми розвитку рівня домагань та вікових особливостей молодших школярів виділено основні фактори його формування та розвитку у зазначений період онтогенезу, які в подальшому враховувалися при розробці та реалізації розвивальної програми. Основними факторами, які визначають характер та специфіку розвитку рівня домагань в молодшому шкільному віці, є:

- сім'я (стиль сімейного виховання, ставлення батьків одне до одного і до дитини, взаєморозуміння, розподіл влади у сім'ї, тиск на її членів);
- школа (вчителі – ставлення вчителів до конкретної дитини і до класу загалом, стиль спілкування з дітьми, віра у здібності дитини і формування в учня віри у свої сили або навпаки; оцінка – обґрунтування оцінок, їх адекватність/неадекватність, однокласники – ставлення до дитини, прийняття/неприйняття, статус у класному колективі, стиль спілкування; діяльність – складність, особистісна значущість для дитини);
- минулий досвід – переважання успіхів чи невдач при виконанні завдань у минулому, сприйняття значущими дорослими і ровесниками успіхів та невдач дитини.

При розробці програми ми виходили з того, що розвиток рівня домагань призводить до позитивних зрушень у особистісній сфері молодших школярів, а характеристики особистісного розвитку визначають характер рівня домагань. Тому розроблену та апробовану програму можна називати й програмою особистісного розвитку.

При розробці програми особистісного розвитку молодшого школяра ми брали до уваги те, що дитина, яка володіє навичками самопізнання, самоаналізу, добре знає себе, свої можливості, сильні і слабкі сторони, знає, чого хоче і як цього досягти, швидше і краще адаптується у житті, досягне більших успіхів, покаже вищий рівень особистісного розвитку. Відповідно, у таких дітей сформована адекватно висока самооцінка, вони менш тривожні, проявляють більшу активність, легше вступають у контакти з іншими людьми, як ровесниками, так і дорослими. Також ми припустили, що діти з адекватно високою самооцінкою, швидше за все, проявляють і

досить високий рівень домагань, але не завищений. При постановці завдань вони орієнтуються на максимально складні, проте досяжні результати. Це, в свою чергу, сприяє їх гармонійному особистісному розвитку. Саме тому нами розроблено цикл занять, спрямованих на особистісний розвиток молодших школярів. Програма включала 24 заняття (табл.1), об'єднані у чотири тематичні блоки, і реалізовувалася у двох експериментальних групах (другокласники і четвертокласники) протягом 6 місяців, по 1-2 заняття в тиждень. Експериментальна група учнів другого класу нараховувала 12 чоловік, четвертого – 20. Заняття проводилися окремо у кожній віковій групі, в яких дещо коригувався спосіб подачі інформації.

Таблиця 1

Програма тренінгу особистісного розвитку молодших школярів

Основні тематичні блоки	Тематика занять	Кількість годин
I. Я	Моє ім'я	1
	Мій зовнішній вигляд	1
	Мій внутрішній світ	1
	Мої вподобання	1
	Мої почуття, емоції	1
	Я унікальний	2
II. Я серед інших	Я – не самотній	1
	Моє найближче оточення – моя сім'я	1
	Я – учень	1
	Я – товариш	1
	Спілкуватися – це гарно	1
III. Мої внутрішні ресурси	Мої слабкі і сильні сторони	1
	Мої успіхи й досягнення	1
	Моя самооцінка	3
	Я поважаю себе й інших	1
IV. Я – творець свого життя	Долаємо труднощі разом	1
	Впевненим бути легко	1
	Вміння планувати	1
	Я вмію розпоряджатися своїм часом	1
	Моє майбутнє	1
	Я – успішна людина	1
	Загальна кількість годин	24

Загальна мета програми. На основі пізнання молодшими школярами себе, розвитку адекватно високої самооцінки та рівня домагань сприяти їх гармонійному особистісному розвитку. Відповідно, кожне заняття передбачало виконання завдань, спрямованих на реалізацію загальної мети. Програма побудована так, що діти легко адаптувалися і включалися у роботу. Загалом,

весь зміст подавався від загального до конкретного, від простого до складного. Розглянемо детальніше зміст кожного з блоків – структурних частин розвивальної програми.

Перший блок – “Я”. Мета: допомога дитині у пізнанні себе, свого внутрішнього і зовнішнього світу, розвиток навичок самопізнання та самоаналізу, формування позитивного ставлення до себе. Вправи цього блоку спрямовані на усвідомлення унікальності свого імені, своєї зовнішності, своєї особистості загалом. Виконання завдань, передбачених у першому блоці розвиває у дітей вміння аналізувати особливості свого характеру, розрізняти свої емоції та почуття, формулювати свої мрії та бажання. Загалом, цей блок один з найбільших за кількістю занять, і кінцевою його метою є допомога молодшим школярам в усвідомленні себе як унікальної та цінної особистості.

Другий блок – “Я серед інших” – передбачає сприяння розвитку у дитини ставлення до себе як суб’єкта спілкування, повноцінної і діяльної особистості, усвідомлення себе у різних соціальних ролях (сина/дочки, учня, товариша) та вироблення навичок відповідної поведінки; розвиток вміння ефективної взаємодії у різних життєвих ситуаціях.

Метою третього блоку **“Мої внутрішні ресурси”** є подальший розвиток самоаналізу та самопізнання дітьми свого внутрішнього світу, сприяння пошуку внутрішніх ресурсів, розвитку позитивного ставлення до себе; підвищення та гармонізація самооцінки дітей, їх самоповаги.

Четвертий блок “Я – творець свого життя” передбачає усвідомлення дітьми своєї ролі у творенні власного майбутнього; розвиток навичок планування, усвідомлення цінності використання власного часу, вміння його раціонального використання; вироблення навичок впевненої поведінки і віри у власний успіх тепер та в майбутньому.

Завдання розвивальної програми

1. Допомога молодшим школярам у пізнанні себе, особливостей свого внутрішнього світу, інтересів, цінностей тощо.
2. Сприяння усвідомленню дітьми своєї унікальності, неповторності й цінності.
3. Формування позитивного ставлення до себе, адекватно високої самооцінки та рівня домагань.
4. Розвиток навичок ефективної взаємодії, усвідомлення себе як суб’єкта спілкування, як носія різних соціальних ролей.
5. Усвідомлення своєї ролі у формуванні власного майбутнього, себе творцем свого життя.

6. Вироблення навичок постановки адекватно високих цілей, вміння планувати і реалізувати задумане.

Враховуючи те, що дитина перебуває у тісній взаємодії з дорослими, в першу чергу з батьками та вчителями, нами також передбачено і здійснено просвітницько-розвивальні впливи і на цю категорію досліджуваних, чим і реалізувався системний підхід нашої програми. Важливо, щоб всі суб'єкти впливу на дитину носили однакове інформаційне і смислове забарвлення, щоб ставлення і стиль спілкування, вимоги до дитини були узгодженими і становили певну єдність та цілісність. Основною метою роботи з батьками була оптимізація усвідомлення своєї ролі батька чи матері, підвищення відповідальності за свою дитину, а також їх педагогічної грамотності, ознайомлення з особливостями вікового та індивідуального розвитку дітей. Основним завданням програми для батьків було підвищення їх батьківської компетентності, під якою ми розуміємо сукупну здатність та готовність батьків до виховання дитини, що базується на знаннях та досвіді, надбаних у процесі навчально-пізнавальної та практичної діяльності.

Для батьків проведено батьківські збори, на яких актуалізовано проблему особистісного розвитку їх дітей, питання розвитку в них адекватної самооцінки та високого рівня домагань. Учасники мали змогу отримати інформацію про особливості особистісного розвитку дітей молодшого шкільного віку, обговорити питання, які їх цікавили. Окрім того, для батьків, діти яких увійшли до експериментальної групи, проведено тренінгові заняття на такі теми: "Стилі батьківської поведінки та розвиток дитини" і "Як спілкуватися з дитиною продуктивно". На першому тренінговому занятті розглядалися основні стилі поведінки батьків (агресивний, пасивний, асертивний/толерантний), їх ставлення до дитини. За допомогою рольової гри "Стилі батьківської поведінки" учасники мали можливість чіткіше усвідомити і побачити збоку, як саме кожен з цих стилів впливає на дитину, визначити найоптимальніший з них, а також проаналізувати особливості своєї поведінки в сім'ї. Під час другого заняття розглядалися такі питання, як спілкування в сім'ї, особлива увага приділялася аналізу основних методів виховання, таких, як заохочення та покарання, а також відпрацьовувався алгоритм емпатичної реакції як найоптимальнішої для безконфліктного спілкування.

Враховуючи те, що у молодшому шкільному віці вчитель є авторитетом для дітей, своєю поведінкою чинить на них більший вплив, ніж батьки, окремим напрямком нашої програми була

робота з вчителями. Від поведінки вчителя, його ставлення до дітей великою мірою залежить розвиток особистості кожного учня, його самооцінки, самоствавлення, рівня домагань. Перший вчитель часто задає вектор подальших життєвих пріоритетів дитини: ставлення до навчання, прояв активності (пасивності), бажання добиватися успіху чи задовольнятися незначними здобутками. Тому основним завданням у роботі з вчителями було підвищення якості їх спілкування й оптимізація стилю взаємодії з дітьми, переорієнтація на дотримання особистісно-орієнтованого гуманістичного підходу.

В процесі реалізації програми для вчителів було здійснено два виступи на педагогічній раді: “Роль вчителя у становленні особистості дитини молодшого шкільного віку”, “Способи психологічного розвантаження”. Також проведено два тренінгових заняття на такі теми: “Я вчитель” та “Особливості педагогічного спілкування”.

В роботі з педагогами ми намагалися сформувати в них ставлення до дітей, яке б базувалося на аспектах особистісно зорієнтованої педагогічної парадигми, що передбачає повагу до кожного учня, взаємну довіру, прояв уважного ставлення до кожної особистості, чуйність, доброзичливість тощо. Дотримання названих принципів у роботі з молодшими школярами є особливо важливим, враховуючи особливості їх вікового розвитку, сприяє налагодженню ефективної взаємодії з ними і створює умови для гармонійного повноцінного розвитку кожної дитини. Важливо, щоб вчитель проявляв таке ставлення щиро і постійно, у спілкуванні з усіма учнями і педагогами, щоб це було стратегією його життя, тому що молодші школярі дуже чутливі й проникливі, вони відразу помічають найменшу “нотку” лукавості, брехні. Для дотримання особистісно-зорієнтованої моделі спілкування вчитель повинен володіти перцептивними вміннями і хорошим розвитком емпатії. Тому при реалізації формульованого експерименту на тренінгових заняттях для педагогів особливу увагу ми приділяли відпрацюванню навичок активного, пасивного та емпатійного слухання, алгоритму Я-повідомлення.

Для оцінки ефективності нашої розвивальної програми проводилася діагностика досліджуваних до і після їх участі у програмі, а також було відібрано контрольну групу. Під час дослідження визначалися рівень домагань, самооцінка та навчальна мотивація молодших школярів. З табл. 2 видно, що в учнів, з якими було проведено розвивальну роботу, спостерігаються суттєві зміни у показниках рівня домагань, порівняно з представниками контрольної групи.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика рівня домагань молодших школярів експериментальної та контрольної групи

Рівні	Рівень домагань			
	Експериментальна група (%)		Контрольна група (%)	
	до програми	після	до програми	після
Низький	40	25	35	35
Середній	30	40	35	40
Високий	30	35	30	25

Так, до участі в експерименті, у 40% досліджуваних експериментальної групи спостерігався низький рівень домагань, тоді як після участі у тренінгу таких дітей виявилось 25%. Відповідно зросла кількість учнів, які продемонстрували середній рівень домагань із 30% (до тренінгу) до 40% (після участі в тренінгу). Також збільшився відсоток дітей із високим рівнем домагань (із 30% до 35%). Аналіз вхідної і вихідні діагностики молодших школярів контрольної групи не виявив суттєвих змін у показниках рівня домагань. Спостерігається незначне збільшення кількості дітей із середнім рівнем домагань (на 5%) та зменшення із високим (також на 5%).

Дані, представлені у табл. 3, демонструють подібну тенденцію і за показниками самооцінки. Так, до участі у розвивальній програмі серед учасників експериментальної групи виявлено 25% із заниженою самооцінкою, а після розвивальних впливів таких дітей залишилося вже 15%.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика показників самооцінки молодших школярів експериментальної та контрольної групи

Рівні	Самооцінка			
	Експериментальна група (%)		Контрольна група (%)	
	до програми	після	до програми	після
Занижена	25	15	30	35
Адекватна	35	50	35	35
Завищена	40	35	35	30

В свою чергу, збільшився відсоток молодших школярів експериментальної групи із адекватною самооцінкою (із 35% до 50%). Також на 5% зменшилася кількість дітей із завищеною самооцінкою. Аналіз результатів дослідження молодших школярів контрольної групи, навпаки, показав незначне збільшення дітей із

заниженою самооцінкою (з 30% до 35%) і зменшення із завищеною (із 35% до 30%), а кількість дітей із адекватною самооцінкою залишилася сталою (35%). Такі дані дозволяють говорити про ефективність представленої програми розвитку.

Результати дослідження навчальної мотивації за методикою Н. Лусканової (табл.4) показав, що 10% молодших школярів експериментальної групи до участі в розвивальних заняттях продемонстрували дуже низький рівень навчальної мотивації, що характеризується негативним ставленням до школи і всього, що з нею пов'язане, а вже після участі не виявлено жодної такої дитини. Низький рівень навчальної мотивації серед представників цієї групи зменшився на 5%. Дітей, яким властивий середній рівень навчальної мотивації і рівень вище середнього, коли школа цікавить позанавчальними заняттями і спостерігається позитивне ставлення до школи, стало більше в кожній категорії на 5%. Так само, як і після проведення розвивальної програми, виявлено 5% дітей, яким властиве дуже високе позитивне ставлення до школи, надзвичайно висока навчальна мотивація. Відповідно, серед представників контрольної групи суттєвих відмінностей у показниках навчальної мотивації не виявлено. Навпаки, виявлено збільшення кількості дітей, яким властива низька мотивація на 5%, і зменшення дітей із навчальною мотивацією вище середнього (із 25% до 20%).

Таблиця 4

Порівняльна характеристика навчальної мотивації молодших школярів експериментальної та контрольної групи

Рівні	Навчальна мотивація			
	Експериментальна група (%)		Контрольна група (%)	
	до програми	після	до програми	після
Дуже низький	10	0	5	5
Низький	25	20	30	35
Середній	45	50	40	40
Вище середнього	20	25	25	20
Високий	0	5	0	0

Також за результатами спостереження виявлено зміни у поведінці дітей, їх висловлюваннях, що проявляється у підвищеній сміливості, впевненості, активності. Частина учнів, які на початку занять займали пасивну позицію, соромилися висловитися, уникали участі у вправах, вже на середині програми почали проявляти ініціативу, активно включалися у роботу групи, демонстрували віру у свої сили.

Отже, отримані дані свідчать про ефективність та результативність розробленої програми розвитку рівня домагань. Дані, отримані в результаті дослідження показують, що у молодших школярів експериментальної групи нормалізувалися показники рівня домагань, самооцінки та навчальної мотивації у бік підвищення та оптимізації. Тоді як серед учнів контрольної групи, хоч і виявлено певні зміни за досліджуваними параметрами, але не суттєві. Проте реалізована програма розрахована на незначний термін, за який неможливо досягнути бажаних результатів. Тому, перспективою майбутніх досліджень є подальше вдосконалення та розробка програми розвитку рівня домагань на основі аналізу та врахування усіх факторів і характеристик.

Список використаних джерел

1. Коробко С.Л., Коробко О.І. Робота психолога з молодшими школярами: [методичний посібник] / С.Л. Коробко, О.І. Коробко. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
2. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: [навчальний посібник] / М.В.Савчин, Л.П. Василенко – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.
3. Туріщева Л.В. Настільна книга шкільного психолога: [Навчально-методичний посібник для вчителя] / Л.В. Туріщева. – Х.: Вид. група “Основа”: “Тріада+”, 2008. – 256 с.

In this paper presents a theoretical analysis of the problem of harassment of junior-level student, identified key factors that affect it. Actuality program development level of aspirations young pupils, represented by its structure, implementation and describes the features of the main results. Noted need for an integrated approach to development level of aspiration younger pupils, which involves working with teachers and parents. The efficiency of program development level of aspiration of young pupils is edvidence. Scheduled prospects of further research the problem of the level of harassment of young pupils.

Keywords: level of aspiration, personality, junior high school age, self-esteem, motivation, personal development, academic motivation, self-awareness.

Отримано: 22.11.2011 р.